

МАКСИМ РИЛСКИ

ПОЕТИЧЕСКИЯТ МИРОГЛЕД НА ШЕВЧЕНКО

Най-употребяваното и най-разпространено определение за Тарас Шевченко е това, че е народен поет. Можем решително да се присъединим към него, доколкото става дума за кръвната и неразделна връзка на поета с народа. Обаче терминът народен поет се нуждае от уточняване.

Имаше хора, които считаха Шевченко само за съчинител на песни в народен дух, случайно овладял книжното изкуство и затова станал известен като продължител на безименните народни певци. За това несъмнено едностранчив възглед имаше известни основания. Шевченко израсна из народната песенна стихия, въпреки че, трябва да отбележим, той много рано се откъсна от нея. Поетът превъзходно познава и обича родния фолклор — това се вижда не само от стихотворното му наследство, но и от написаните на руски език негови повести и дневник, а също така от многобройните доказателства на съвременниците му.

В своята творческа практика Шевченко нерядко прибегва към народната песенна форма, като понякога изцяло я запазва и даже слага в своите стихове цели редове и строфи от песните.

Ние знаем шедьоврите от „женската“ лирика на Шевченко, т. е. стихотворенията-песни, написани от женско или моминско име и свидетелстващи за необикновената чувствителност и нежност на превъплътилия се поет. Такива стихотворения сред тях, като: „Ех, да имах черевички“, „И богата съм“, „Влюбих се“, „Роди ме мама“, „До горичката отивах“, разбира се, много приличат на народни песни по своя строй, по своя стилистичен и езиков строеж, по своите епитети и т. н.

Да вземем началото на едно от тях:

Ех, да имах черевички,
на мегдана днес със всички
щях да скачам аз!
Музиката свири, свири
и сълзите си извират,
плача аз без глас.

(Прев. Д. Методиев)

Ако прелистим който и да е сборник с украински народни песни, няма да намерим нито един образец с такъв сложен и майсторски строфически строеж! Разбира се, в редица свои произведения Шевченко се ползува от готови фолклорни или народноразговорни формули и обрати, но той винаги ги подчинява на своя остро своеобразен и неповторим маниер, на своята мелодика, ритмика, строфика — на своята мисъл.

Без да отричаме наличието на фолклорни елементи в цял ред произведения на Шевченко и могъщото въздействие на народния мироглед, ние сме длъжни да признаем, че Шевченко е народен поет в тоя смисъл, в който ние говорим за Пушкин, Мицкевич, Беранже, Петьофи. Тук понятието народен се слива с понятието национален и — велик.

II

Водеща черта в поезията на Шевченко е музиката, песенността, ритмичното богатство и метрическото разнообразие. Бидейки художник-акварелист, график, живописец — той отделя много по-малко място в своите стихове за багрите на видимия свят, отколкото може да се очаква. Колоритното богатство в по-голяма степен е свойствено за неговата проза — руските му повести. Заслужава внимание образната система на поета, все по-задълбочаваща се, придобиваща чрез неговата „поетическа“ дейност все повече и повече живи, земни, свои черти.

В ранните произведения на Шевченко ние често срещаме традиционни, взети от фолклорните образци сравнения като:

Вредом момци и девойки —
сякаш мак разцъфва.

Но скоро тия готови формули се сменят с индивидуални метафори. В поемата „Еретик“ Иван Хус стои пред своите неправедни съдии:

Сякаш кедър в полето
ливанско. . .

В същата „Тарасова нощ“, откъдето е взет по-горе цитираният стих „сякаш мак разцъфва“, река Алта, обагрена от кръвта на сражаващите се, е оприличена на червена змия:

И като змия червена,
Алта носи вести.

В малката ранна поема „Гамалия“ намираме такова „приземлено“ описание на разбушувания Босфор:

И ревна Босфорът — за първи път чува
казаци да плачат — и в миг развълнуван
удари брегът и вълните му — т р ъ п к и
п о к о ж а н а б и к — полетяха със рев. . .

(Прев. Д. Методиев)

Морският залив — оприличен на бик с потръпваща кожа! Неочаквано и така изразително!

В много по-късната поема „Монах“ образът на стария хетман Мазепа се вижда на завършващия своя живот в манастирската килия Семьон Палий такъв:

. . . Старикът-хетман като сова
в монашките очи сезира.

Конкретността и нагледността на шевченковските образи просто поразява:

Пустиня като циганин чернее“
„Не спи ми се — нощта море е. . .“

И до сега стоят край пътя
тополи нежни — дълъг ред.
Като девойки от Оглава,
в часа, когато зазорява,
поспрели тук. . .

С остра печал ни пронизват първите стихове на поемата „Марина“
и тя е предизвикана от съвсем конкретното сравнение:

Подобно гвоздей, вбит в сърцето,
Марина нося много дни.

Дълбокото лично преживяване е изразено посредством сравнение
с твърде конкретно битово и социално явление:

Като за гробнина, край мене
стоят във тоя чужди край
и скуката, и есента. . .

Гротестните образи и сравнения служат на поета при сатиричното
изобразяване на омразната му действителност, на „царете“ и „царчетата“.

Царицата в поемата „Сън“ е сравнена с изсъхнала гъба, подсух-
налия от пиянство Николай I — с мечка, а в самото начало на „Сън“
виждаме такива портретни характеристики:

Всеки свой късмет си има
и свой път в живота:
тоз изгражда, оня бута,
трети не селото —
цялата земя оглежда —
няма ли край земен,
който в гроба със себе си
да може да вземе?
Тоз на карти там обира
в къщата му свата,
оня тихо във къшето
точил нож за брата.
А пък други — тихи, трезви,
богобоязливи,
щом в нещастие те видят,
като котки дивни
мигом с нокти зли те сграбчат
право за сърцето
и не чуват ни жената,
ни децата клетки.

(Прев. Д. Методиев)

Но под това перо, напоено с „горчивина и злост“ са се раждали такива
нежни образи, като сравняването на бягащия през степта изсъхнал трън
— с рижо агне, като прелестно-светлото обръщение към вечерницата
в поемата „Княгиня“:

Ти изгрей, звезда вечерна,
от сърце те моля.
Тихичко да си продумам
с тебе във неволя.

В ранния Шевченко твърде често се срещат народните, постоянни
епитети: синьо море, кафяви очи, тъмна гора, бистър

Дунав, сивокрил орел, черни облаци, буен вятър, високи могили, зелен дъб, червена калина. Не трябва да разбирате постояннен епитет в отрицателен смисъл, като нещо застигало, враждебно на истинското изкуство. Постоянният епитет, най-простото и обикновено определение, което първо хрумва, често пъти бива могъщо изобразително средство. Александър Блок започва своята поема „Дванадесетте“ с такива стихове:

Черна вечер.
Бял сняг.

Тия епитети — черна и бял — най-добре въвеждат читателя в трагическата атмосфера на поемата.

Но не по-малко силни са, разбира се, оригиналните, индивидуални, неповторими епитети. Те се появяват у Шевченко твърде рано и все по-гъсто и по-гъсто заселяват полето на неговата поезия: розова заря, сивооки скити (в поемата „Неофити“), прескърбна майка, синьомундирни часови, черновежд празник (в обръщението към любимата жена), очи — сиви та черни. Понякога неочакваното приспособяване на общоупотребяван тържествен епитет към дума от „низката реч“ дава ярък сатиричен ефект: „светопомазан перчем“ — става дума за „богопомазаните“ — за царете. Началото на едно от прекрасните лирически стихотворения на Шевченко е построено на неочаквани епитети:

Талазите — сънни, небето — немито;
тръстиката покрай брега
като пиана вий снага
без вятър. . .

(Прев. Д. Методиев)

Своето високо поетическо майсторство поетът постави в служба на това велико дело, каквото той считаше делото на поета.

III

В едно от стихотворенията, написани след заточението, което сломи физически, но не поколеба душевно великият поет, Шевченко се обръща към своята муза:

В деня, окъпан от лъчи
и във нощта, дълбока, черна,
витай над мен и ме учи,
учи ме снай-човечни думи
да казвам правдата.

Да казва правдата — в това Шевченко вижда високото призвание на поета. На тоя завет беше верен през целия си живот тоя, който в най-тежките години на заточението каза за себе си:

„Измъчвам се до смърт, но не се каям.“

Шевченко рано осъзнава, че е национален поет, избирайки за свое оръжие пренебрегнатия от „господарите“ украински език, който враговете считат, по израза на Шевченко, за „мъртви думи“. Във встъплението към поемата „Хайдамаци“ Шевченко открито говори за това, обръщайки се към своите бъдещи герои — хайдамаците — които нарича свои синове.

В тоя разговор с героите си и с въображаемите читатели поетът отстоява не само своето национално достойнство, но и демократическата си тематика. „Хайдамаци“ е поема за народното въстание против потисниците, и „ляхи“ в нея е не национална, а социална категория, както виждаме това и в украинските народни думи (епически песни). За това, че по времето, когато е създавал своята поема „Хайдамаци“ Шевченко е бил далеч от всякакъв призив към национална вражда, свидетелствува предговорът, по право послесловът към поемата, където авторът говори:

„ . . . весело е да погледаш слепия кобзар, как той седи с момчето до плета и весело е да го послушаш, когато запее песен за това, което е било отдавна, как са се борили ляхите с казаците, весело е . . . , а все пак ще кажеш: „Слава богу, че е минало“ — а особено като си спомниш, че ние сме деца на една майка, че всички сме славяни. Сърцето ме боли, а трябва да разказвам: нека видят синовете и внуците, че бащите са бъркали, нека отново се побратимяват със своите врагове. Нека с ръж, пшеница, като със злато, покрита да бъде и неразделена от граници да остане от море до море — славянската земя“.

От тая мисъл за славянско единство е проникнато и посвещението към поемата „Еретик“, посветена на известния деец от чешкото национално-освободително движение Шафарик, и обрънатото към един от поляците, другари на Шевченко по заточение, стихотворение „Казаки още като бяхме“. . . За благоговейното отношение на Шевченко към декабристите, към Пушкин, Лермонтов, Гогол, Шchedрин няма какво да се говори: то е общоизвестно. Ненавиждайки с цялата си душа самодържавието и царските чиновници, Шевченко с цялата си душа обича руския народ, преки доказателства за което намираме между другото в неговия „Дневник“. Зад идеята на Шевченко за славянско единство се крие друга, по-широка: идеята за дружба между всички народи, особено ярко изразена в пълното със съчувствие към угнетените кавказки народности стихотворение „Кавказ“.

Рано осъзнал, че е национален поет, обявил се рано за поет на народа („мужишки поет“), Шевченко показва с целия си живот и творчество, че е поет-революционер, че е безпощаден враг не само на националния, но и на социалния гнет. Социалните и общочовешките мотиви заемат все по-голямо място в неговата поезия и Херцен е прав, когато в своята характеристика за Шевченко като народен писател прибавя, че той има много по-голямо значение от Колцов, тъй като се явява и като политически деец и борец за свобода.

Зрелият Шевченко е бил приятел и единомишленик на Чернишевски и Добролюбов и ние имаме пълно право да говорим за плодотворно взаимно идейно влияние.

IV

Шевченко остро ненавижда самодържавието, ненавижда всички форми за потискане на човек от човека, ненавижда потисниците. Неговата революционност се обяснява не само с това, че се е родил крепостник и е изпитал целия ужас на крепостното право, а и с това, че като млад е бил в Петербург, където не дълго преди това са прозвучали гласовете на декабристите, разбудили Русия, че е бил в средата на прогресивната руска интелигенция, обяснява се на края и с това, че тоя човек е бил гениален, че е виждал столетия напред.

И все пак, не трябва да се мисли, че Шевченко се е родил последователен революционер от главата до петите. В неговото знаменито „Послание“ има много гневни стихове, насочени срещу управляващите слоеве. Но там има и други стихове, в които се опитва да събуди съвестта на „просветените“ свои земляци „в Украйна и не в Украйна“, призовавайки ги: „Опомнете се, бъдете хора“ — и завършва своето „дружеско послание“ така:

Аз ви моля като братя
тук се прегърнете!

Ясно е, че съветът „да прегърнат по-малките братя“ е отправен към „по-големите братя“. Но става така, че поетът не дълго „моли“ тия „по-големи“ братя, т. е. представителите на господстващите класи. Той скоро безвъзвратно разбира, че тия увещания са напразни и намира най-безпощадни багри за изобразяване на помешчиците — „народолюбци“. Ето портретът на един от „народолюбците“, даден в поемата „Княгиня“:

Пияници без ред крещат:
— И патриот, и брат бедняшки
е князът — славен и сърцат! —
А тоя сиромашки брат
момата взема от мужика
и кравата. . .

В същата година, когато е написано „Посланието“, даже месец по-рано, е създадена неговата сатирична поема „Кавказ“, където обаче няма и сянка от миролюбивото обръщение към „по-големите“ братя. Поемата е страшен обвинителен акт срещу царското самодържавие — потисник на народите. Тук сарказмът на поета достига най-високата си точка,

[Крилото става за дълги години ироническото определение на „благоденстващата“ под царския скиптър Русия, дадено в „Кавказ“:

От молдованина до фина
мълчат — на всичките езици —
и благоденствуват.

По-нататъшното развитие на революционното съзнание у Шевченко върви не по линията на заключителните стихове в „Посланието“, а по линията на пламенно-бунтарския „Кавказ“.

В творчеството, в миогледа на Шевченко все по-крепко и по-крепко се утвърждава мисълта за социалните причини на човешките страдания, което той ярко е изразил в едно свое стихотворение от 1849 г. „Ако някога се случи“:

. . . Додето
има пан в селцето,
ще се влачат с войниците
по кръчми, кръчмета,
весели моми-покритки
(Прев. Д. Методиев)

Ще подчертая между другото ироническото съчетание „весели моми-покритки“. Покритката — девойка, родила извънбрачно дете и

заради това подхвърлена на обществено гонение — е един от централните и най-трагичните образи на Шевченко. Епитетът „весели“, употребен към това понятие, е пълен с чисто шевченковска горчивина. Трябва да се каже, че още в първата поема на Шевченко, посветена на тая тема — в „Катерина“, ясно се очертава социалният мотив: прелъстителят на Катерина не е войник („москал“), а офицер. Не подлежи на съмнение това, че стремителното углъбяване на класовото самосъзнание у Шевченко и неговата кристализация особено ярко се изявява в годините на заточението и след тях.

Ако в ранните произведения на Шевченко могат да се намерят отзвуци от вяра в личния бог — „върховно същество“, с което обаче поетът не закъснява да влезе в ожесточени спорове, то впоследствие думата б о г той употребява просто като символ на правдата, истината, справедливостта, доброто, бъдещата хармония — до края проникнат от атеистически принципи.

Най-смелите, най-дръзновените свои революционни мисли, чувства и мечти Шевченко твърде често облича в библейски — по образи — и в църковнославянски — по език — ризи.

Като страстен революционер призив звучи краят на шевченковската „преработка“ на 149 Давидова псалма, в която поетът пророкува, че хора „с двустри мечове“:

Алчните царе ще хвърлят
в мрачни, черни бездни,
тях — преславните, ще свържат
в окови железни
и без жал ще ги осъдят
страшно.

И тогава
те — светците — ще добият
вековечна слава.

(Прев. Д. Методиев)

Тия стихове носят дата 1845 г. А в написаното през 1859 г. стихотворение, озаглавено „Исая, глава XIV“, но започващо със съвсем неочаквано за библейския пророк възклицание: „Ти ще загинеш, Украйно“, четем такива яростни стихове за земните — според израза на Державин — „властители и съдии“:

Не ще се скриете в света,
че ще ви зърне вред мъстта
и хората ще ви причакат
и ще ви хванат. Не за съд
те здраво ще ви оковат,
а в селото ще ви докарат
и ще разпънат там на кръст
вас, побеснелите; тогава
ще ви разкъсат с една мъст
и кучетата, с кръвта ви черна
те кучетата ще поят. . .

Още по-определено, в тоновете на шевченковската контрастна про-
ния, това очакване на справедливото възмездие е изразено в написаното
през 1860 г. стихотворение „Макар че те лежащ не бият“:

. . . тогава тихо
ще тръгнат хората — и царя
на гибел те ще поведат.

Във всички свои бунтарски, революционни изказвания Шевченко е свършено единодушен с Добролюбов и Чернишевски, идейното сближение с които в последните години на живота му е дразнело неговите предишни приятели от Кирило-Методиевото братство, най-вече П. Кулиш. През 1858 г. Шевченко написва стихотворение, което съдържа тия твърде често цитирани стихове:

Добро не чакай в тия дни,
не чакай свободата! Знай:
тя спи — приспа я Николай.
За да я вдигнем, всички ний
да грабнем сопите ще трябва
и да наточим остри брадви,
па чак тогаз — иди, буди!

(Прев. Д. Методиев)

Имало е опити тия редове да се поставят в зависимост от „Писмо от провинцията“, появило се в „Колокол“ през 1860 г. с подпис „Руски човек“ и написано от Чернишевски или от някой негов съмишленик, в което звучат знаменитите думи: „Зове те Русия да грабне топора!“ Тия опити са несъстоятелни, тъй като стихотворението на Шевченко е написано значително по-рано от „Писмото“. Топорът беше символ на народното въстание, обикнат от тогавашните революционери. Това в никаква степен не омаловажава пълното единомислие на Шевченко с Чернишевски, Добролюбов, Некрасов и техния кръг.

Бъдещето се рисува от поета като царство на социалната хармония:

На обновената земя
враг вече няма да се мярка,
ще има син, ще има майка,
ще има хора на света.

(Прев. Д. Методиев)

Прекрасният и светъл свят, за който мечтае и се бори измъченото човечество, ще се възцари на земята — Шевченко говори за това в наистина пророчески образи:

И степта ще оживее;
вредом по земята
пътища широки, волни
като свободата,
ще преминат; владците
ще ги търсят само;
робите по тях ще минат
и в радост голяма
ще се съберат щастливи
да си заживеят
И селата пустинята
знам, ще завладеят.

(Прев. Д. Методиев)

С тия проникновени стихове искам и аз да завърша своите мисли за поета, равен на когото по значение за народа си аз не познавам в света, гениалната сила на когото от година на година става и ще става все по-близка, по-понятна и по-родна на цялото трудово човечество.

Неподписаните стихове в статията са преведени от Ив. Давидков.